

Vít Ronovský

Zkušenost a myšlení

Aby bylo možné odpovědět na otázku týkající se vztahu myšlení o předmětech a předmětů samotných, je třeba nejdříve vysledovat, jakým způsobem proces poznání vlastně probíhá a jakou roli v něm hraje naše myšlení.

Čistou zkušenost definuje Rudolf Steiner v knize Teorie poznání vyvozená z Goethova světového názoru jako právě takovou „formu, v níž se nám jeví skutečnost, přistupujeme-li k ní s úplným vypojením svého já, tedy bez přístupu myšlení. Skutečnost se nám takto jeví jako nehotová snůška jednotlivostí bez jakýchkoli vztahů a souvislostí, které je schopno navodit pouze myšlení. Je tedy zřetelné, že nám samotná (čistá) zkušenost odhaluje pouze nepodstatnou vnější stránku skutečnosti; že jenom odkazuje na její podstatu. Podstatný rozměr smyslového světa nám však podle Goethova názoru na rozdíl od čisté zkušenosti vyjevuje teprve myšlení, protože se nám na jedné straně sice objevuje stejným způsobem jako smyslová zkušenost, na rozdíl od ní však již v hotové formě, v určitých zákonitých souvislostech.

Zde se tedy dostáváme k zásadnímu bodu jakékoliv teorie poznání, totiž k definici toho, co rozumíme empirií, k podstatě vědeckosti vědy. Můžeme o obsahu a předmětu vědy hovořit jako o čistě smyslově založeném? Respektive existuje takový pojem či význam, který bychom mohli spatřit v trávě či zaslechnout v šumu borovic? Zřejmě nikoliv. Obsah všech pojmů umožňujících kategorizaci a srovnávání je nutně produktem myšlení. Barva, velikost, rychlost, hustota a další vědecké kategorie nejsou vlastnosti předmětů, nýbrž již myšlenková určení:

Princip zkušenosti se většinou ve svém dosahu a vlastním významu podceňuje. V nejkrajnější formě je to požadavek, aby byly předměty skutečnosti ponechány v prvotní formě jejich výskytu a jen takto byly přijímány za objekty vědy. To je čistě metodický princip, který o obsahu zkušenosti nevypovídá zhora nic. Chce-li někdo tvrdit, že předmětem vědy mohou být pouze smyslové vjemy, jako to činí materialismus, pak se nemůže o tento princip opírat. Zda je obsah zkušenosti smyslový nebo ideový, o tom tento princip nerozhoduje. Pokud ho však má v daném případě být možné použít ve zmíněné krajní formě, pak už to vyžaduje určitý předpoklad. A sice že předměty vystupují ve zkušenosti již ve formě, která dostačuje vědeckému snažení. U vnější smyslové zkušenosti tomu - jak jsme viděli - tak není. Je tomu tak pouze u myšlení. 1

Tato logická cesta zde tedy vede až k překvapivému závěru - totiž že obsah věd je jen a pouze myšlenkový. Základní otázka tu však zůstává stejná: Jaká je vazba tohoto myšlenkového obsahu věd obecně ke smyslové skutečnosti?

Odpověď na tuto otázku je, zdá se, jakýmsi nereflektovaným metapředpokladem různých dějinných epoch, který dále konstituoval povahu dalšího filosofického a vědeckého bádání. Automatické předporoznění současného člověka, pohlížející na

1 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 25.

celý svět vjemů pouze jako na určitý vzdálený, jaksi přefiltrovaný, a tedy subjektivní odraz skutečnosti uvnitř našeho individuálního vědomí, však není ničím samozřejmým. Mluvíme zde o raně novověké ideji Reného Descarta, jejíž dějinný vznik byl umožněn vývojem lidského vědomí, zintenzivněním vnitřního života člověka a jeho vydělením se ze světa. Rudolf Steiner se však vůči takovému chápání vjemů jako pouhých fenoménů vědomí jasně vymezuje.

Za prvé podle něho tento předpoklad nemůže platit univerzálně, protože není výsledkem naší přímé zkušenosti, nýbrž až sekundární myšlenkové konceptualizace a její zpětné aplikace na zkušenost. V tom právě spočívá také jeho vnitřní rozpornost - jak totiž mohu přiřazovat vnímanému světu přídomek „subjektivní“, jestliže jsem předtím řekl, že se vnější svět odráží uvnitř našeho vědomí v podobě subjektivních představ? 2 Popírá-li tedy subjektivismus objektivní platnost myšlenkových určení, pak tím vlastně popírá sám sebe, smysl takového výroku. Jinými slovy, dospějeme-li při zkoumání k výsledku, že smyslová zkušenost je klamem, pak tím prostě popíráme data, která jsme k formulaci tohoto závěru použili.

Již jsme prošli argumentaci, podle níž nám podstatnou část skutečnosti vyjevuje zkušenost teprve za přístupu osvětlujícího a spojujícího myšlení. Z těchto důvodů Rudolf Steiner dále ukazuje, že naše vjemy reprezentované konkrétními pojmy nemohou být obrazem vnějších předmětů, který pouze v jiné formě podává jejich celý obsah, protože by potom pro objektivitu neměly vůbec žádný význam, a nebylo by tedy třeba se vůbec pozvedat ze smyslového světa. 3

Právě myšlení, idea tedy musí být podstatou světa (zkušenosti) a individuální myšlení potom můžeme chápat jako jednotlivou formu projevu této podstaty. 4 Myšlenky se vyskytují jedině v lidském vědomí, tím však neztrácejí nic na své objektivitě. 5 „Jestliže nemůžeme ven z našeho vědomí a není-li podstata skutečnosti v něm, pak k ní nemůžeme vůbec proniknout. Chceme-li však založit vědu, nemůžeme možnost objektivního poznání předem popřít. „Proč bych jinak vůbec vynášel soud, když věc, která vyžaduje sounáležitost pojmů subjektu a predikátu, nemá s jeho vynesením nic společného?“

Můžeme zde tedy vidět, že Rudolf Steiner odmítá psychologismus, který by redukoval akt vnímání na děj probíhající čistě uvnitř našeho mozku bez vztahu k objektivnímu obsahu světa. I naše psychické aktivity jsou totiž založeny na něčem, co je samotné přesahuje a platí nezávisle na nich, přesto se však manifestuje právě jejich prostřednictvím. Nelze zaměňovat naši myšlenkovou činnost s prvkem, od něhož tato činnost přijímá své obsahové určení, svou vnitřní zákonitost. Souvislost jevů tak není určena naší subjektivní organizací, nýbrž pouze vlastním obsahem těchto jevů. Jistěže se na zjevování myšlení podílí naše subjektivita, avšak důležitější než tato subjektivita zjevování myšlení (například kde a kdy se mi určitá myšlenka objeví) je právě objektivita jeho obsahu. Jinými slovy, všechny subjektivně zjevované věci mají svou objektivní vnitřní zákonitost. Ačkoliv jsme jejich tvůrci, spočívají na svých vlastních základech. 6

2 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 19-20.

3 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 31.

4 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 46.

5 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 28.

6 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 27-29.

Stejně jako nám ve 20. století dokázala kvantová fyzika, byl si již Johann Wolfgang Goethe vědom skutečnosti, že jevy nejen vnímáme, ale zároveň také vytváříme. Tento děj však nijak neodporuje objektivitě samotné. „Není přece možné představit si něco jiného, než že je forma jevu podmíněna podstatou věci. Jak bychom mohli sami v sobě vytvořit formu jevu, když bychom předtím neznali podstatu věci? 7 I naše spolupůsobení při tvorbě jevu tak musí vycházet z této podstaty věci a zachovat si tak objektivní strukturu.

Již jsme viděli, že z goetheanistického pohledu se podstata věci jeví jako myšlenková. Jaká je však vazba tohoto myšlenkového obsahu (například určitého pojmu) ke smyslové skutečnosti, jestliže ho nenacházíme v ní, nýbrž ve svém vědomí, a přesto jsme ochotni o něm ve vědě mluvit jako o něčem objektivním? Vazba ke smyslovým vjemům (vnímaným objektům) spočívá v jejich rozpoznání jakožto zvláštní formy pojmu. Do obsahu pojmu ovšem nic nevlývá přímo ze smyslového objektu. V tomto objektu pouze znovu poznáváme myšlenku, kterou jsme vyzvedli ze svého nitra. Poznání čehokoliv je umožněno pouze tím, že je v nás smyslový vjem již předem určen jako určitý pojem:

Jestliže ten, kdo má bohatý duševní život, vidí tisíce věcí, které jsou pro duchovně chudého ničím, pakto nad slunce jasněji dokazuje, že obsah skutečnosti je jen zrcadlovým obrazem obsahu našeho ducha a že z vnějšku přijímáme pouze prázdnou formu. 8

Věda však nemůže stát na žádném čistě individuálním myšlenkovém světě - jak by jinak bylo vůbec možné získat požadovaný pojem jakožto objektivní podstatu věci? Proto zde Rudolf Steiner dochází k závěru, že všechna myšlenková určení čerpáme prostřednictvím svého vědomí z objektivního myšlenkového světa: „Existuje jen jeden jediný myšlenkový obsah a naše individuální myšlení není ničím jiným, než že se naše já, naše individuální osobnost, vpracovává do myšlenkového centra světa. Naše poznávání vnímaného předmětu je potom určeno schopností vyvolat určitý pojem z tohoto světového myšlenkového fondu.

Jedná se tedy o názor přesahující tradiční subjekt-objektové paradigma. Již v metodě tohoto logického postupu se totiž Rudolf Steiner v Goethově duchu pokouší získat teorii poznání „proniknutím k podstatě působící uvnitř věci a odmítnout všechny předpoklady ležící vně. Myšlení pro něj není zdánlivým obrazem podstaty světa existující mimo náš svět, nýbrž touto podstatou samotnou:

Provádí-li tedy myšlení nějaké spojení, vynáší-li soud, je to sám do myšlení vlitý obsah základu světa, který je spojován. V myšlení nám nejsou dána tvrzení o nějakém prázákadu světa, který by existoval mimo náš svět, nýbrž tento základ se svou podstatou vlil do myšlení. 9

7 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 30.

8 Jinými slovy, pokud by oko nemělo slunce zář, nespátřilo by nikdy jeho svit.

Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 38.

9 Steiner, R.: Teorie poznání..., s. 48.

Na jedné straně tedy můžeme učinit závěr: Skutečnost není produktem myšlení, nýbrž tím, co myšlení produkuje. Na straně druhé jsme si již také ukázali, jak tato teorie poznání přijímá současnou aktuální hermeneutickou výtku vůči vědám, podle níž vidíme všechny věci nutně ve světle, které jim sami propůjčujeme. Skutečnost, že vše vnímáme prostřednictvím našich brýlí, je zde však vnímána jako princip poznání a nikoliv jako jeho překážka. S předstihem více než sta let před významným filosofickým dílem Martina Heideggera *Bytí a čas* (1927) si Johann Wolfgang Goethe (a po něm Rudolf Steiner) uvědomil, že tyto brýle není možné ani nutné odkládat. Naopak: „Věci musíme zkoumat právě těmito brýlemi myšlením, chceme-li se dostat k jejich myšlenkové podstatě. Svět nám není znám jenom tak, jak se nám jeví, nýbrž jaký je, ovšem jen tehdy, zkoumáme-li ho myšlením. Myšlenkovou činností tedy člověk participuje na podstatě skutečnosti, a proto není třeba od ní ustupovat. Chceme-li ovšem poznávat vědecky, je nezbytné vytvářet jen takové myšlenkové obsahy, které bezprostředně souvisí s koncentrovaným pozorováním určitého (v přírodních vědách smyslového) jevu.

Vidíme tedy, že jestliže je podstata světa ideová, úplný průnik umožňuje pouze člověku. Člověk dokáže prostřednictvím svého ducha vnímat nejen smyslovou formu skutečnosti (smyslový svět) závislou na zákonech, nýbrž i zákonitosti samotné (ideovou podstatu smyslového světa). Podstatou vědy potolm musí být spojování obou těchto činitelů skutečnosti. Toto východisko zůstává i zřetelným vnitřním cílem waldorfské pedagogiky: Vytvářet takový vyučovací proces, který bude spojení smyslového i ideového světa v prožívání dětí umožňovat.